

ВІДГУК

офіційного опонента доктора психологічних наук,
професора Мойсеєнко Лідії Анатоліївни на дисертацію

Олефіра Валерія Олександровича

“Психологія саморегуляції суб’єкта діяльності”

подану на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за
спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології

На сьогодні існує гостра потреба в достовірних, глибоких знаннях про психологічні особливості буття людини в світі, пізнання нею самої себе у процесі саморозвитку, а також психологічної взаємодії особистості і суспільства, в якому особистість існує і розвивається. Цілісне вивчення особистісного розвитку обов’язково повинно включати в себе глибокий аналіз психологічних механізмів і можливостей саморегуляції суб’єктом діяльності. Тому обрана автором проблематика є значущою для широкого кола науковців та психологів-практиків.

Слід зазначити, що дослідницькі зусилля значної когорти психологів, таких як К.О. Абульханова, О.А. Конопкін, В.І. Моросанова, О.К.Осницький, О.О. Сергієнко, R. Vaumeister, E. Higgins R. Hoyle, M. Scheier та багато інших були спрямовані на вивчення проблеми саморегуляції суб’єкта діяльності. Варто підкреслити, що українська психологічна школа також має свої здобутки у цьому напрямі. Це в першу чергу стосується наукових розвідок І.Д. Беха, Ж.П. Вірної, М.Й. Боришевського, С.Д. Максименка, В.О. Моляко, Відрадним є те, що нове покоління науковців вливається в це річище, створюючи цим самим українську наукову школу інтегративного вивчення людини, її можливостей адаптувати себе до мінливих обставин зовнішнього світу та внутрішніх процесів. Саме цій проблемі присвячена наукова робота Олефіра Валерія Олександровича “Психологія саморегуляції суб’єкта діяльності”, яка виконувалася в межах теми наукових досліджень кафедри прикладної психології Національного університету цивільного захисту

України (м. Харків) «Психологічний відбір в навчальній та професійній діяльності співробітників МНС» (номер державної реєстрації 0107U008301).

Знайомство з дисертацією Олефір Валерія Олександровича дає підстави для визначення наукових індикаторів, що найбільш вдало, на мою думку, характеризують дане цілком завершене і, одночасно, перспективне для подальших розробок дослідження. Зупинимось на найбільш значущих в теоретичному і практичному відношеннях положеннях роботи.

Дисертація складається із вступу, шести розділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, 8 додатків на 19 сторінках та списку використаних джерел із 443 найменування, з яких 214 іноземними мовами. Загальний обсяг дисертації – 428 сторінок, з них 360 сторінок основного тексту, 34 таблиці і 22 рисунки.

У *вступі* досить вдало обґрунтовано актуальність дослідження, визначено його зв'язок із науковими програмами, планами й темами; сформульовано мету, завдання, предмет і об'єкт дослідження, визначено його наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, висунуто гіпотезу та описані методи дослідження. Сформульовані автором мета і завдання дослідження відповідають темі дисертації та повністю виконані. У роботі знайшли своє підтвердження гіпотези дослідження.

Слід зауважити, що у психології до цього часу залишається відкритим для наукової дискусії питання про природу, механізми, закономірності процесу відображення зовнішнього світу. Та й у трактуванні понять “регуляція”, “саморегуляція”, “самоорганізація”, “самодетермінація”, “суб’єктність” у психології не існує єдиної думки. Попри те, ознайомившись із науковими позиціями провідних вчених, дисертант вносить свій посильний вклад в означення та розмежування цих понять, обирає власні орієнтири для дослідження саморегуляції суб’єкта діяльності. Про це свідчить частина її теоретичного дослідження, яке подане у *першому розділі* дисертації “*Саморегуляція як специфічна діяльність суб’єкта*”.

У цьому ж розділі подається детальний аналіз досліджень психології саморегуляції від кібернетичного підходу до змістового. При цьому глибоко аналізується і російськомовна, і англomовна наукова література, що, на жаль, у українських наукових розвідках зустрічається не так часто. Це дало можливість авторові окреслити суб'єкт саморегуляції (людина) і її об'єкт (психічні явища людини, її поведінка, її діяльність); визначитися із змістом поняття “саморегуляція суб'єкта діяльності” в трьох проблемних контекстах — ситуаціях невизначеності, досягнення, тиску, а, відтак, встановити психологічні змінні, що відображають стійкі стратегії саморегуляції поведінки, такі як міра суб'єктивного контролю або залежності, стійкі очікування позитивних чи негативних результатів подій, стратегії взаємодії зі складністю і невизначеністю, гнучкість або ригідність цілепокладання, характеристики зв'язку зусиль з результатами діяльності та ін..

Підкреслимо важливість представленого паном В.О. Олефіром методологічного підходу у дослідженні саморегуляції суб'єкта діяльності, що є, без сумніву, теоретичним доробком автора. В результаті осмислення здобутків психології у цьому напрямку, дослідник обирає за основу вивчення проблеми саморегуляції - інтелектуально-особистісний потенціал.

Про це йдеться у *другому розділі* дисертації ***“Інтелектуально-особистісний потенціал як ресурс саморегуляції суб'єкта діяльності”***. Автор науково виважено проаналізував феномен потенційних можливостей людини як психологічного поняття та наукового об'єктивного явища, як системну інтегративну характеристику суб'єкта діяльності, що включена у регуляцію суб'єктивної активності. А так як у психології все більш поширеним стає підхід до здібностей як до потенційних можливостей, ніж як індивідуально-психологічних особливостей, то автор звертається до аналізу наукових думок щодо психологічної сутності інтелектуальних здібностей. Тобто аналізу піддаються позиції науковців стосовно інтелекту, як загальної здібності, як здатності людини вирішувати проблеми, думаючи. Це підводить

автора до думки, що індивідуальні відмінності потенціалу обумовлюють варіативність загальних здібностей.

Дослідник вивчає існуючі у наукових колах (почасти закордонних) моделі інтелекту, аналізує наукові дискусії про їх зміст і придатність для його вивчення і приходить до висновку, що вдало створена модель сприяє вивченню складних психологічних феноменів. Це привело його до рішення створити модель інтелектуально-особистісного потенціалу для вивчення саморегуляції суб'єкта діяльності.

Подальші наукові розвідки, які *свідчили*, що інтелект є не тільки механізмом переробки інформації, але й механізмом регуляції психічної і поведінкової активності, що *доводили* значущу роль різних особистісних властивостей в процесах саморегуляції, дав можливість Валерію Олександровичу створити і обґрунтувати власну модель інтелектуально-особистісного потенціалу саморегуляції суб'єкта діяльності.

Про це йдеться у *третьому розділі* дисертації **“Структурна модель інтелектуально-особистісного потенціалу саморегуляції суб'єкта діяльності”**. Запропонована паном В.О. Олефіром модель – це модель структурних рівнів, яка дозволяє порівнювати психологічні утворення, що не мають кількісної оцінки. Таке моделювання зустрічається ще досить рідко, саме тому цей аспект даної роботи є інноваційним для української психологічної науки.

При цьому, саморегуляція діяльності суб'єкта вважається процесом, що заснований на інтелектуально-особистісних можливостях індивідуальності, які інтегруються ним для забезпечення цілеспрямованості діяльності. Як наслідок, Олефір В.О. виокремлює дві підсистеми регуляції (інтелектуальну та особистісну), що засновані на можливостях індивідуальності.

Модель має ієрархічну структуру. На найнижчому її рівні представлені спостережувані інтелектуальні (чотири складові) та особистісні змінні (сім складових), які взаємодіють між собою, утворюючи фактори другого порядку — функції саморегуляції: потенціал самовизначення, потенціал реалізації,

потенціал стійкості. Взаємодія факторів другого порядку утворює інтегративний фактор — інтелектуально-особистісний потенціал саморегуляції.

Ще одним методологічним здобутком даної роботи є методи статистичної обробки даних. Розуміння інтелектуально-особистісного потенціалу як системного інтегрального феномену не дозволив авторові застосовувати традиційні методи одновимірної статистики та каузальної логіки інтерпретації даних. Його аналіз *грунтується* на багатовимірній логіці аналізу даних, що враховує внутрішні латентні взаємозв'язки і взаємозумовленість тих параметрів, вплив яких прихований від безпосередньої фіксації і спостереження – *на методі моделювання структурними рівнями*.

Все це дало дисертантові можливість показати, що: інтелектуально-особистісний потенціал як інтегративний індивідуальний ресурс саморегуляції варіює в залежності від вираженості його окремих показників; зберігається інваріантність структури інтелектуально-особистісного потенціалу у суб'єктів професійної та навчальної діяльності; підсистеми інтелектуально-особистісного потенціалу є взаємозв'язаними компонентами та мають різні форми динаміки росту.

Четвертий розділ роботи ***“Інтелектуально-особистісний потенціал як передумова саморегуляції суб'єкта професійної діяльності”*** демонструється потенційна можливість моделі структурних рівнів інтелектуально-особистісного потенціалу при дослідженні саморегуляції рятівників. Саме демонструється, адже, ввівши показники надійності дій таких професіоналів (безпомилковість дій, стійкість навичок, взаємодія у команді), автор за допомогою медіаторного способу дослідження (ще одна новація статистичного аналізу), на основі вже запропонованої моделі саморегуляції, переконливо доводить, що інтелектуально-особистісний потенціал як передумова саморегуляції суб'єкта діяльності має статистично значущий як прямий, так і частково опосередкований (через стиль

саморегуляції) ефект на надійність професійних дій рятувальників. Стиль саморегуляції, що інтегрує параметри усвідомленої саморегуляції: моделювання, програмування та оцінку результатів, в свою чергу, значуще впливає на латентну змінну, — “надійність дій” рятувальників.

Варто нагадати, що структурна модель інтелектуально-особистісного потенціалу саморегуляції суб'єкта діяльності розроблена автором із залученням рятувальників і студентів. Два види діяльності, що здійснюються в умовах певної невизначеності, що потребують залучення саморегуляції для її здійснення. У *п'ятому розділі* роботи *“Інтелектуально-особистісний потенціал як передумова саморегуляції суб'єкта навчальної діяльності”* автор доводить її придатність для аналізу діяльності студентів у межах навчального процесу, яка значною мірою визначається індивідуальними відмінностями у когнітивній та індивідуально-особистісній сферах. Зокрема, для аналізу ефективності навчальної діяльності.

Пан В.О. Олефір підтвердив встановлену науковцями закономірність: студенти із більш високою академічною успішністю відрізняються від менш успішних показниками мотивації та саморегуляції. Поруч з цим він зробив припущення про те, що вплив внутрішньої мотивації на успішність є непрямим. Його результати показали, що медіатором в цьому зв'язку є поведінкові компоненти мотивації — наполегливість і завзятість.

Отже, створивши відповідну структурну модель, у яку увійшли ці елементи, дисертант показує, що внутрішня мотивація студентів призводить до того, що залучаються ресурси наполегливості та завзятості, які впливають на успішність, при цьому, використані методики дозволили йому охарактеризувати показники інтелектуально-особистісного потенціалу і показники наполегливості та завзятості.

Автором переконливо доведено, що для успішних студентів, які демонструють високі досягнення в навчанні і пізнанні, характерні специфічні особливості інтелектуально-особистісного потенціалу особистості, що підтримують функціонування продуктивних мотиваційних механізмів та

саморегуляції індивіда в діяльності. Встановлено, що інтелектуально-особистісний потенціал суб'єкта навчальної діяльності виступає як надійний предиктор, передбачаючи більше половини мінливості академічної успішності, значно перевищуючи окремо взяті його показники; має значущий передбачуваний ефект відносно ситуативної тривожності студентів та її зміни на різних етапах екзаменаційного процесу.

З іншого боку, навчальна діяльність студентів характеризується високими емоційними навантаженнями, регулярною перевтомою, періодичними стресовими ситуаціями, тобто стрес у навчальній діяльності виступає не тільки фактором, що викликає нервово-психічні перевантаження, перевтому, негативні емоційні реакції студентів, а й виступає чинником дезорганізації навчальної діяльності, зниження рівня самооцінки. Подолання або пристосування до стресових ситуацій змушують студентів використовувати індивідуальні ресурси. При цьому суб'єктивним індикатором успішності процесу подолання ситуацій, що вимагають підвищеної напруги ресурсів, є відчуття психологічного благополуччя.

Дослідження того як особистість і копінги взаємодіють у прогнозуванні психологічного благополуччя людини є предметом дослідження *шостого розділу* дисертації **“Інтелектуально-особистісний потенціал як передумова саморегуляції психологічного благополуччя”**. Було встановлено, що існує відокремлений вплив компонентів інтелектуально-особистісного потенціалу та стратегій подолання стресу на окремі показники психологічного благополуччя, а також вплив компонентів інтелектуально-особистісного потенціалу на вибір стратегій подолання стресу. При цьому, інтелектуальний та особистісний компоненти потенціалу регулюють вибір суб'єктом способів вирішення важких ситуацій. Вони статистично значуще пов'язані із усвідомленим вибором копінг-стратегій, які розглядаються як медіаторні змінні, через які інтелектуально-особистісний потенціал пов'язаний із результируючою змінною — психологічним благополуччям. Високий рівень інтелектуально-особистісного потенціалу сприяє вибору

активних стратегій подолання стресової ситуації. Отже, він є важливим ресурсом, що дозволяє суб'єкту підтримувати свою суб'єктність і психологічне благополуччя.

Найважливішими науковими результатами даного дослідження вважаємо те, що в ній теоретико-методологічно **обґрунтовано** конструкт інтелектуально-особистісного потенціалу суб'єкта як передумови саморегуляції суб'єктивної діяльності; **створено** та емпірично апробовано структурну модель інтелектуально-особистісного потенціалу суб'єкта діяльності; **виявлено** неспецифічні регуляторні змінні інтелектуально-особистісного потенціалу саморегуляції відносно трьох проблемних контекстів — ситуацій невизначеності, досягнення, тиску та інваріантність їх структурної організації у суб'єктів різних видів діяльності; **встановлено** динаміку кількісних змін складових компонентів інтелектуально-особистісного потенціалу саморегуляції, **удосконалено** розуміння саморегуляції динаміки психічного стану тривоги в ситуації невизначеності опосередкованого інтелектуально-особистісним потенціалом суб'єктів навчальної та професійної діяльності; **подальший розвиток дістало** знання про поєднаний ефект інтелектуально-особистісного потенціалу саморегуляції та копінг-стратегій у поясненні психологічного благополуччя особистості.

Робота має не аби яке **практичне значення**, адже розроблено методику оцінки інтелектуально-особистісного потенціалу, яку можна використовувати в практиці психологічного супроводу професійної та навчальної діяльності, кадровому відборі, проведенні наукових досліджень та ін.; отримані результати дозволяють визначати напрями розвитку інтелектуально-особистісного потенціалу суб'єктів навчальної діяльності і використовувати ці дані для побудови прогнозу конкретних особливостей їх діяльності, що впливають на успішність навчання.

Оцінюючи загалом високий теоретичний і методологічний рівень проведеного дослідження необхідно зазначити, що існують певні зауваження і дискусійні міркування щодо деяких аспектів дисертаційної роботи:

1. Дослідженням доведено, що саморегуляція у ситуації невизначеності опосередковується інтелектуально-особистісним потенціалом. Це повною мірою стосується вибору стратегій подолання стресу. Однак, українська психологічна наука має чималий доробок у дослідженні стратегій *інтелектуальної діяльності* (наукова школа Моляко В.О.). Саме тому, вважаю, що було б цікаво прослідкувати взаємозв'язок між такими двома “групами” стратегій.

2. У роботі аналізуються деякі взаємозв'язки стильових характеристик інтелектуальної діяльності і певних стратегій подолання стресу. Було б цікаво з'ясувати як стиль, як психологічний чинник, впливає (визначає, видозмінює тощо) на стратегію, як інший психологічний чинник.

3. Аналізуючи вибірку досліджуваних, неодноразово підкреслювалось, що у ній рівноцінно представлені чоловіки і жінки. Однак, робота не містить жодного диференціального чи порівняльного аналізу за гендерною ознакою.

4. Варто було б кожен параграф, особливо той, де подається аналіз доробок інших науковців, завершити коротким висновком (абзац), у якому підкреслити авторську позицію того різноманіття думок, яке аналізувалося.

5. Варто було б підготувати і опублікувати відповідні методичні вказівки із, можливо, ще детальнішим описом обчислювальних дій та їх значущості для аналізу психологічних досліджень.

6. Робота містить ряд описок і русизмів.

Безумовно, наведені міркування не виключають права автора дотримуватися власної позиції та не применшують загального позитивного враження від ознайомлення з дисертацією. Що ж до формальних аспектів роботи, загалом вимоги до оформлення тексту дотримані. Дисертація подана науковою українською мовою. Вирішувана проблема відповідає спеціальності 19.00.01 – загальна психологія, історія психології.

На завершення, констатую, що дисертація є повністю самостійною, матеріали кандидатської дисертації на тему «Психологічна сумісність в

спортивних групах та командах» (1995) за спеціальністю 19.00.01– загальна психологія, історія психології в ній не використовувались.

Вищевикладене дозволяє впевнено констатувати, що дисертація Олефіра В.О. **“Психологія саморегуляції суб’єкта діяльності”**, є самостійним, ґрунтовним науковим дослідженням. Основні положення дисертації відображені в монографіях, наукових статтях у вітчизняних та зарубіжних наукових виданнях, тезах конференцій та актах впровадження в практичну діяльність. Автореферат дисертації відображає її основний зміст.

Таким чином, за рівнем концептуальності та актуальності, ступенем новизни, науковою та практичною значущістю одержаних результатів дисертація відповідає вимогам п.10 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 року № 567, які висуваються до дисертації на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук, а Олефір Валерій Олександрович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології.

Офіційний опонент
доктор психологічних наук, професор **Л.А. Мойсенко**
« 2 » березня 2016 року

Підпис(и) *Л. А. Массевию*

посвідчую
Вчений секретар ІФНТУНГ *В. Працюк*
02.03.2016 р.

